

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ І ХАРАКТЕРИСТИКА

COMMUNICATIVE INTERACTION: CONCEPT, CONTENT AND CHARACTERISTICS

У статті здійснено порівняльний аналіз підходів до розуміння взаємодії та комунікативної взаємодії в освітньому середовищі. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що сучасні системи освіти постійно оновлюють не лише методичний інструментарій, а й стратегії побудови освітнього середовища. У сучасних умовах продуктивними є стратегії комунікативної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, оскільки вони реалізують ціннісноорієнтовану парадигму навчання. Найбільш значущим, на наш погляд, є те, що комунікативна взаємодія з позиції суб'єктного навчання виступає як акт співпраці та співтворчості. Стаття містить різні тлумачення понять «взаємодія» і «комунікативна взаємодія». Виявлено, що поняття «взаємодія» може трактуватися як обмін інформацією, спільна продуктивна дія, діяльність, спрямована на досягнення конкретних прогнозованих результатів, особливий тип взаємовпливу на основі комунікативного обміну. Комунікативна ж взаємодія націлена на набуття мовного й мовленнєвого досвіду, спрямована на здобуття нових знань чи розширення знань, що існували раніше. Доведено, що в основі будь-якої взаємодії лежить позитивна мотивація та зацікавленість в одержанні позитивного результату, у час як комунікативна взаємодія може проходити як у позитивних (демократичних), так і негативних (авторитарних) стилях спілкування. На підставі вивчених матеріалів сформульовано авторське визначення поняття «комунікативна взаємодія», що полягає в розумінні її як процесу обопільно активного обміну інформацією з метою рівноправного діалогу суб'єктів освітнього процесу. Вивчення сутності поняття дозволило виділити у структурі комунікативної взаємодії три компоненти: поведінку, афект і ціле покладання. Окреслено перспективи подальших напрямів досліджень, які полягають у дослідженні сутнісних характеристик структурних компонентів комунікативної взаємодії в освітньому середовищі.

Ключові слова: взаємодія, діяльність, комунікація, комунікативна взаємодія, професійна освіта, стратегія, дидактика.

The article provides a comparative analysis of approaches to understanding interaction and communicative interaction in the educational environment. The relevance of the research topic is determined by the fact that modern education systems are constantly updating not only methodological tools, but also strategies for building an educational environment. In modern conditions, strategies of communicative interaction of all participants in the educational process are productive, as they implement a value-oriented learning paradigm. The most significant, in our opinion, is that communicative interaction from the perspective of subject learning acts as an act of cooperation and co-creation. The article contains different interpretations of the concepts «interaction» and «communicative interaction». It was revealed that the concept of «interaction» can be interpreted as an exchange of information, a joint productive action, an activity aimed at achieving specific predicted results, a special type of mutual influence based on communicative exchange. Communicative interaction is aimed at acquiring language and speech experience, aimed at acquiring new knowledge or expanding previously existing knowledge. It is proven that the basis of any interaction is positive motivation and interest in obtaining a positive result, while communicative interaction can take place in both positive (democratic) and negative (authoritarian) styles of communication. On the basis of the studied materials, the author's definition of the concept of «communicative interaction» was formulated, which consists in understanding it as a process of mutually active exchange of information with the aim of an equal dialogue of the subjects of the educational process. The study of the essence of the concept made it possible to distinguish three components in the structure of communicative interaction: behavior, affect, and the whole attitude. Prospects for further directions of research, which consist in the study of the essential characteristics of the structural components of communicative interaction in the educational environment, are outlined.

Key words: interaction, activity, communication, communicative interaction, vocational training.

УДК 37.09.015
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/66.23>

Го Цзянькунь,
аспірант кафедри початкової і професійної освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасний стан освіти характеризується тенденціями гуманізації освітнього простору. Цей процес проявляється насамперед у встановленні суб'єкт-суб'єктних відносин, у яких здобувач розглядається не як об'єкт педагогічного впливу, а як суб'єкт зі своїм внутрішнім світом, сформованою системою цінностей, індивідуальними особливостями і світоглядом. Ця тенденція дозволяє розглядати спілкування між учителями й учнями як процес взаємодії та взаємовпливу.

Освіта за своєю суттю є комунікативним процесом, основою якого є спілкування та комунікація. Через спілкування та різні види комунікації педагог

організовує і регулює поведінку та діяльність учнів, рефлексує та оцінює їхні результати навчання, вчинки, мотиви, інформує про актуальні події. Актуалізація комунікації як ключового компонента в системі «учитель – учень» підтверджується тим, що спілкування та комунікація є соціальними явищами, які набувають особливого значення в умовах розширення кордонів та сфер колективної діяльності, ускладнення комунікативних зв'язків, інструментів та каналів.

Крім того, спілкування виконує низку функцій у процесі становлення особистості. Наприклад, здійснюється обмін інформацією та вплив на свідомість і поведінку людей, передаються суспільні,

культурні та моральні цінності, наукові досягнення, формується духовний світ людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема комунікації завжди була об'єктом пильної уваги філософів, соціологів, педагогів, психолінгвістів та фахівців у галузі соціальних комунікацій. Предметно комунікативну взаємодію досліджували Н. Волкова, В. Грішко-Дунаєвська, Н. Дерстуганова, В. Сергеева, Л. Ткаченко та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на чималий міждисциплінарний науковий доробок вичерпного розуміння іманентної сутності комунікативної взаємодії в освітньому середовищі не існує й на тепер.

Метою статті є компаративний аналіз підходів до розуміння сутності комунікативної взаємодії, на основі якого можна запропонувати власне визначення означеного феномену.

Виклад основного матеріалу. Проблема якості професійної підготовки фахівців для сучасної школи передбачає вирішення цілої низки завдань, пов'язаних із формуванням особистості педагога. Усе частіше наголошується на цінності вчителя, значущості розвитку його професійних, у тому числі комунікативних якостей для оновлення системи освіти та вдосконалення освітнього процесу. Це ініціює перебудову педагогічних технологій з впливу на взаємодію, тобто перехід від монологу вчителя до діалогу з учнями. У свою чергу педагогічні ЗВО мають сформувати в здобувачів соціально ціннісні установки у спілкуванні зі школярами та один з одним, спонукаючи ставитися до кожного партнера як до мети, а не як засобу, відчувати інтерес не тільки до результату комунікації, а й до самого процесу. Такі зміни об'єктивно необхідні, оскільки педагоги-початківці слабо обізнані зі структурою та законами педагогічного спілкування, володіють на низькому рівні або не володіють засобами взаємодії (вербальними та невербальними), не здатні на практиці використовувати комунікативні знання й уміння, набуті у ЗВО. Брак комунікативної компетентності в майбутніх учителів є однією з найпоширеніших причин відтоку молодих спеціалістів зі шкіл.

Потреба в комунікації є однією з основних потреб для людини будь-якого віку. Від народження ми здобуємо знання та вміння, які далі використовуємо під час комунікації. Для того, щоб уміти налагоджувати відносини з оточуючими необхідно навчитися не тільки говорити, а й слухати інших, сприймати їх як рівних собі, давати можливість для самовираження. Дослідники комунікативної дидактики наголошують на першочерговому значенні взаємодії вчителя з учнями як засобу демократизації освітнього процесу та гуманізації відносин у школі.

Міжособистісна взаємодія є рушійною силою модернізації управління освітнім процесом та пошуку нових педагогічних технологій. Людські відносини, у тому числі і в освітньому процесі, повинні будуватися на суб'єктній основі, коли обидві сторони комунікують на рівних, як особистості, рівноправні учасники процесу спілкування. Важливими соціально-психологічними формами взаємодії в освітньому процесі є партнерство та комунікація, у ході здійснення спільної діяльності вчителів та учнів для досягнення спільного результату навчання. Однак не всі існуючі педагогічні технології враховують важливість активної суб'єктної позиції учнів та суб'єкт-суб'єктних відносин педагога і вихованців.

Комунікацію можна розглядати як один із основних компонентів багатогранного процесу спілкування. Незважаючи на те, що вона є двостороннім механізмом передачі та прийняття інформації, вона не в повній мірі може описати складні міжособистісні зв'язки, що виникають між людьми. Тому комунікація лише оптимізує спільну діяльність, а всі вчинки виходять за межі комунікації. З цієї причини, як правило, досягти ефективної комунікації набагато простіше, ніж досягти успіху в інших аспектах якісного обміну інформацією та ідеями. Щоб повідомляти про свої наміри, передавати дані, ставити запитання, люди можуть поспілкуватися спільною мовою, специфічними поняттями, зрозумілими жестами та символами.

Розвиток комунікативних умінь – необхідна умова ефективної професійної підготовки майбутніх вчителів у ЗВО, відповідна точка у становленні та розвитку педагога. Слід визнати, що освітній процес у педагогічному ЗВО переважно спрямований на формування умінь і знань, необхідних для практичної діяльності вчителя-предметника, у той час як знання основ культури комунікативної взаємодії залишаються недостатньо сформованими. Для продуктивної комунікативної діяльності педагог повинен знати, що спілкування пронизує всю систему педагогічного впливу, кожен його мікроелемент. Під час уроку педагогу необхідно максимально дослухатися до найменших змін у спілкуванні, постійно зіставляти обрані методи педагогічного впливу з особливостями спілкування на певному етапі. Як масовий процес, комунікація є постійним поширенням інформації за допомогою різних засобів серед індивідів, розосереджених спільнот і соціальних інститутів, впливаючи на оцінки, думки і поведінку людей, натомість як міжособистісний процес комунікація визначає та модифікує смислове поле конкретних суб'єктів взаємодії.

Філософський енциклопедичний словник поняття «взаємодія» тлумачить як «філософську категорію, яка відображає особливий тип відношення між об'єктами, при якому кожний з об'єктів

діє (впливає) на інші об'єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об'єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану. Дія кожного об'єкта на інший об'єкт зумовлена як власною активністю об'єкта, виявом його динаміки, так і реакцією об'єкта на дію інших об'єктів («відгук» або «обернена дія»)» [8, с. 77–78]. Схоже, але дещо спрощене визначення знаходимо в словнику-довіднику з професійної педагогіки, де зазначено, що «взаємодія – процес впливу суб'єктів один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок» [6, с. 37].

На переконання М. Єпіхіної взаємодія має принципові ознаки: «взаємодія завжди цілісна, жодна з її форм не може існувати у відриві від інших; ставлення людини до іншої людини має двосторонню спрямованість: активна дія однієї з них, спрямована на іншу, «віддзеркалюється» від неї і тим самим перетворюється в дію, спрямовану через іншого на себе» [4]. У свою чергу В. Грішко-Дунаєвська доходить висновку, що «взаємодія – це процес впливу суб'єктів один на одного, який характеризується виникненням зв'язків, взаємозумовленістю і опосередкованістю їхньої спільної діяльності або спілкування» [2, с. 62], а її сутність доцільно розглядати з позиції таких підходів: «взаємодія як процес діяльності; взаємодія як процес спілкування та взаємодія як міжособистісні стосунки» [2, с. 58].

За словами Г. Товканець, ефективна взаємодія може бути реалізована за таких комунікативних умов: «уміння керувати процесом взаємодії і фазами контакту; уміння бути відкритим і комунікабельним у взаємодії; уміння перекладати спілкування на духовний, особистісний рівень; уміння визначати «небезпечні зони» для спілкування; вміння поставити себе на місце іншої сторони і зрозуміти її реакцію; уміння проявляти у відносинах терпимість, повагу; уміння знімати нервову напругу (здатність розслабитися); уміння володіти своїм настроєм і створити собі гарний» [7, с. 78].

В. Сергеева виділяє три основні функції взаємодії, а саме: 1) конструктивна – активний вплив на особистість учня; 2) допоміжна – створенні відповідних умов; 3) власне комунікативна – забезпечення необхідною інформацією. Спираючись на такі функції, дослідниця робить висновок про те, що «комунікативна взаємодія – це взаємоузгоджені та взаємообумовлені суб'єктні мовленнєво-практичні дії з метою обміну інформацією й створення найсприятливіших умов для формування особистості» [5, с. 59]. Таку дефініцію поділяє й Н. Дерстуганова вважаючи, що «комунікативна взаємодія – процес обміну інформацією між суб'єктами в умовах міжособистісного або масового спілкування, що спричиняє певні зміни в моральному або фізичному стані одного або

всіх учасників спілкування» [3, с. 70]. Натомість Н. Волкова стверджує, що результатом комунікативної взаємодії є набутий досвід, знання та цінності, тому її варто розглядати як «спільну діяльність суб'єктів комунікації, у процесі якої кожен суб'єкт засвоює загальнолюдський досвід, історично сформовані суспільні, педагогічні, комунікативні, моральні та інші цінності, знання й способи комунікативної діяльності» [1, с. 23].

З огляду на наведені вище дефініції хочемо підкреслити, що вони не відображають специфіку організації спілкування в освітньому середовищі. Адже вчитель може прагнути захопити ініціативу під час уроку, зайняти домінуюче становище і нав'язати свою волю учням. З цією метою він використовує наказ, осуд, спонування, примус, нотації, повчання, інколи навіть покарання. В основі організації освітнього процесу в такого вчителя покладено «авторитарні» принципи. У цьому разі функції вчителя зводяться до вказівок щодо послідовності виконання завдань, цілеспрямованої роботи над помилками, оцінки висловлювань учнів. За таких умов взаємодія вчителя і учнів по суті зводиться до обміну репліками, під час якого вчитель виступає, зазвичай, у ролі формального лідера навчального процесу. Своім основним завданням він вбачає лише засвоєння учнями матеріалу програми. Порядок та дисципліна підтримуються шляхом суворої перевірки та контролю учнів. Усе це створює напруженість у відносинах учителя та учнів, що нерідко призводить до конфліктів між ними, викликає взаємну ворожість і зневагу.

На противагу імперативній поведінці вчитель може обрати потурання, що характеризується прагненням педагога мінімально включитися у діяльність учнів, зняти з себе відповідальності за її результати. Такі вчителі формально виконують свої обов'язки, обмежуючись лише викладанням навчального матеріалу. Стиль потурання реалізується тактикою невтручання, байдужості і незацікавленості проблемами учнів та школи. Наслідком такої тактики є відсутність контролю за діяльністю школярів, результатами навчання, динамікою розвитку їх особистості. Тому в умовах сучасної школи доцільно використовувати педагогіку партнерства, коли вчитель орієнтується не на обов'язки дитини як учня, а на розвиток її особистості. Така взаємодія, як правило, виходить за рамки навчальної комунікації та здійснюється у різних видах діяльності.

У разі обопільної активності основними засобами комунікації вчителя стають прохання, поради, похвала, схвалення, конструктивний осуд і доброзичливе напучування. Як наслідок, неминуче змінюється функціональне навантаження вчителя: на уроці він акцентує увагу учнів не так на виконання вправ, як на змістовий аспект діяльності,

розкриваючи мету кожного завдання. У цьому випадку основною формою навчальної діяльності є не слухання, говоріння чи читання, а спільне захоплення комунікативно-пізнавальною діяльністю, живе спілкування вчителя з дітьми. Залежно від ситуації під час уроку вчитель виступає у ролі партнера комунікації, помічника, фасилітатора, консультанта, ініціатора спілкування, а за потреби й арбітра. Що стосується учнів, то завдяки сприятливим міжособистісним відносинам вони почуваються розкуто та вільно, не відчують страху зробити помилку чи бути незрозумілими.

Щоб правильно будувати комунікативну взаємодію з учнями, учителю насамперед необхідно розуміти психологічні особливості конкретної дитини. Бездумне використання різних засобів і методів навчання та виховання часто не дає бажаних результатів. Педагогічна майстерність вчителя якраз і полягає в тому, щоб зрозуміти кожну дитину, бути уважним до всього, що відбувається на уроці, своєчасно і правильно реагувати на поведінку учнів та їхнє ставлення до навчального предмета й особистості вчителя.

Сьогочасна педагогічна наука переконливо довела той факт, що для ефективного виховання необхідно викликати у дитини позитивне ставлення до того, що ми хочемо в неї виховати. А ціннісне ставлення завжди формується в діяльності, через складний механізм взаємодії і комунікації. Лише в умовах спільної творчої діяльності вчителя та учнів складаються відносини партнерства, які проявляються у взаємозв'язку та взаємовпливі суб'єктів освітнього процесу, в узгодженості їхніх комунікативних дій. Сьогодні особливої актуальності набуває формувальне оцінювання, що теж є певним структурним діалогом між педагогом та учнями, оскільки має на меті встановлення довірчих стосунків, побудову загально зрозумілої системи вимог, яка дає змогу бачити і прогалини у знаннях, і особливі успіхи, а головне – спонукає до критичного аналізу результатів навчання. Міжнародні експерти з питань освіти розглядають таку комунікативну взаємодію між учасниками освітнього процесу як ефективну стратегію підвищення рівня навчальних досягнень. Можемо розглядати формувальне оцінювання як послідовну взаємодію через аналіз та обговорення, спрямовані на підвищення активності учня, а відтак і результату навчання. Найбільша проблема у запровадженні формувального оцінювання криється в традиційних сталих формах взаємодії: учитель повідомляє – учень слухає. Формувальне ж оцінювання заохочує учнів до постійного діалогу, пошуку різних варіантів, спонукає до певного ризику і визнання того, що є помилки, але їх можна виправити, усунути, переглянути підходи до розв'язання задачі чи виконання завдання. Саме така комунікативна взаємодія орієнтована на постановку зрозумілих

дитині цілей, надання й одержання конструктивного зворотного зв'язку під час роботи і під час оцінювання, спільне коригування навчальних завдань відповідно до результатів і навчальної успішності. Під час такої навчальної взаємодії учні мають відповісти на важливі для себе й освітнього процесу питання: яка мета цього навчання, де я зараз на шляху до мети, що я вмію добре, а чого треба навчитися і якою буде наступна мета в оволодінні певною галуззю знань.

Зважаючи на викладене вище, пропонуємо комунікативну взаємодію розуміти як процес обопільно активного обміну інформацією, що має на меті рівноправний діалог суб'єктів освітнього процесу. Це дає нам підстави виділити у структурі комунікативної взаємодії такі компоненти: 1) поведінка – сукупність дій учасників комунікації; 2) афект – вираження емоційного стану (задоволеність чи незадоволеність результатом комунікації); 3) цілепокладання – усвідомлення та вибір стратегії поведінки учасниками комунікативної дії. За умови запровадження такої комунікативної взаємодії в освітній процес матимемо чітко визначені орієнтири щодо навчання упродовж життя.

Висновки. Отже, феномен «комунікативна взаємодія» набуває поширення через різноманіття підходів і трактувань. Його можна розглядати як елемент стратегії комунікативної поведінки, акт передачі інформації, процес взаємного впливу на учасників комунікації та співпрацю, у результаті якої засвоюється ціннісний досвід взаємин, взаємного обміну набутими знаннями. У системі педагогічної освіти формування компетентностей комунікативної взаємодії стає і метою, і результатом навчання, оскільки є складником професіограми сучасного вчителя. Взаємодія на рівні комунікативної дидактики формує метакогнітивні навички – вміння планувати, аналізувати і регулювати навчальну траєкторію залежно від мети і досягнень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика : монографія. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2005. 304 с.
2. Грішко-Дунаєвська В. А. Основні підходи до вивчення проблеми взаємодії в науково-психологічній літературі. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2015. № 1. С. 56–69.
3. Дерстуганова Н. В. Формування готовності майбутніх бакалаврів з теології до комунікативної взаємодії в професійній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Запоріжжя. Класичний приватний університет. 2019. 305 с.
4. Єпіхіна М. А. Дефініційний аналіз поняття «взаємодія» у філософському та соціологічному вимірі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2020. № 48. С. 53–63.

5. Сергеева В. Педагогічна комунікативна взаємодія в системі «учитель – учні» та її виховна цінність в умовах спільної творчої діяльності. *Педагогічний часопис Волині*. 2015. № 1. С. 57–63.

6. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 272 с.

7. Товканець Г. В. Соціально-педагогічна взаємодія у професійній підготовці педагога: комунікативний аспект [монографія] / Г. В. Товканець. Мукачево : Редакційно-видавничий центр МДУ. 2021 с.

8. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.